

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

שיעור כט: אחריות המדינה על אזרחיה

א. הקדמה

בשיעור הקודם ראינו את גישתו של הרב שלמה גורן אודות היתר פעילות שוטפת של המשטרה בשבת, כאשר המגמה היא מימוש הכיבוש והריבונות במדינה. גישה זו מביעה את אחריות המדינה על אזרחיה, לשלוםם וביטחונם, ואי"ה בשיעור זה נייחד את העיסוק בנושא זה בהיבטים שונים שיחדדו לנו את הגדרת פיקוח נפש ציבורי.

1. הצגת הדיון

מה דינו של אדם שהוטלה עליו אחריות לביטחונו של חברו, והוא לא מילא את חובתו וחברו נפגע? האם הוא נענש בידי אדם או בידי שמיים? האם יש הבדל בין אחריות פרטית לאחריות ציבורית, כחובת המדינה על אזרחיה?

2. חיוב ומצווה על אדם פרטי להצלת חברו הנתון בסכנה¹

ויקרא (יט, טז): "לא תעמד על דם רעך אָנִי ה'"; דברים (כב, ב): "וְהִשְׁבַּתוּ לוֹ".

בבלי (סנהדרין עג ע"א; בבא קמא פא ע"ב)²: "אבידת גופו מניין - תלמוד לומר וְהִשְׁבַּתוּ לוֹ".

רש"י (סנהדרין עג ע"א ד"ה תלמוד): "השב את גופו לעצמו".

נימוקי יוסף (מו"ק ה ע"א מדפי הר"י ד"ה האריסין): "ואין לך אבידה גדולה יותר מאבידת גופו".

רמב"ם (הלי רוצח ושמירת הנפש פ"א הי"ד):

כל היכול להציל ולא הציל עובר על לא תעמוד על דם רעך, וכן הרואה את חברו טובע בים או ליסטים באים עליו או חיה רעה באה עליו ויכול להצילו הוא בעצמו או שישכור אחרים להצילו ולא הציל, או ששמע גויים או מוסרים מחשבים עליו רעה או טומנין לו פח ולא גלה אוזן חברו והודיעו, או שידע בגוי או באנס שהוא קובל על חברו ויכול לפייסו בגלל חברו ולהסיר מה שבלבו ולא פייסו, וכל כיוצא בדברים אלו, העושה אותם עובר על לא תעמוד על דם רעך.

¹ ראו גם: **סנהדרין** (עד ע"א): "רודף שהיה רודף אחר חברו להורגו, ויכול להצילו באחד מאבריו ולא הציל - נהרג עליו". **רמב"ם** (פיהמ"ש נדרים פ"ד מ"ד): "חייב הרופא מן הדין לרפאות חולי ישראל והרי הוא בכלל אמרם בפירוש הכתוב והשבתו לו לרבות את גופו שאם ראהו או בדל ויכול להצילו הרי זה מצילו בגופו או בממונו או בדיעתו"; **שולחן ערוך** (ח"מ סימן תכו סעיף א).
² ראו גם: **ספרי** (דברים, פיסקה רכג).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

~ הרחבה: כל סוג הצלה

בדברי התורה כהנים מצאנו שחובת ההצלה המוטלת על אדם מול חברו, אינה רק בהצלה גופנית אלא היא מורחבת לכל תחום מהחיים, כגון החובה להעיד להצילו מהפסד

תורת כהנים (קדושים פרשה ב פרק ד אות ח):

ומנין שאם אתה יודע לו עדות אין אתה רשאי לשתוק עליה, תלמוד לומר לא תעמוד על דם רעך. ומנין אם ראית טובע בנהר או ליסטים באים עליו או חיה רעה באה עליו חייב אתה להצילו בנפשו, תלמוד לומר לא תעמוד על דם רעך. ומנין לרודף אחר חברו להורגו ואחר הזכור ואחר נערה המאורסה חייב אתה להצילו בנפשו, תלמוד לומר ולא תעמד על דם רעך.³

3. חובה-מצווה מול אחריות

בכל המקורות הללו אמנם מדובר על חובה או מצווה שיש לאדם פרטי על חברו, אך לא מצאנו במקורות אלו אחריות. כלומר, גם אם אדם לא הציל את חברו אמנם עבר על איסור כני"ל אבל הוא אינו נושא באחריות למותו והפסדו של חברו שהרי לא מצאנו הטלת אחריות על אדם לחיי חברו.

הרב שלמה גורן (משיב מלחמה, ח"א סימן א עמוד כט-ל):

עלינו לבחון ולברר סוגיה חדשה... והיא מידת האחריות ההלכתית או המוסרית על בעלי תפקידים הממונים על שלומם וביטחונם של יחידים, קבוצות או פורמציות של ישראל או של נכרים, והאחריות שלהם בלתי ישירה אלא עקיפה... יש להבחין בין הטלת אחריות לביטחונם של אחרים לבין מצווה ואפילו חובה לעזור או להציל את הזולת כשנמצא במצוקה... לעומת זה, עלינו לברר מה דינו של אדם שהוטלה עליו אחריות לביטחונם של אחרים ולא היה ער במידה מספקת לתפקידו, וכתוצאה מעשייה לא זהירה או מאי-עשייה נפגע השני, האם דינו מסור לבית דין או בידי שמים.

³ ראו כן גם: **רמב"ם** (ספר המצוות, לא תעשה רצז): "שהזהירנו מהתרשל בהצלת נפש אחד מישראל כשנראהו בסכנת המוות או ההפסד ויהיה לנו יכולת להצילו... ובאה האזהרה מהימנע להצילו באמרו יתעלה לא תעמוד על דם רעך. וכבר אמרו שמי שיכבוש עדות תכללהו גם כן זאת האזהרה, כי הוא רואה ממון חברו אובד והוא יכול להחזירו אליו באמרו האמת, וכבר בא בזה העניין גם כן אם לא יגיד ונשא עונו. ולשון ספרא מניין אם אתה יודע לו עדות שאין אתה רשאי לשתוק עליה תלמוד לומר לא תעמוד על דם רעך"; **החינוך** (מצווה רלז): "שלא לעמוד על דם רעים - ועוד כללו זכרונם לברכה באזהרה זו שלא לכבוש עדות, כדי שלא יאבד חברו ממונו. וכן הוא בספרא, מנין שאם נודע לו עדות שאינו רשאי לשתוק עליה, שנאמר לא תעמוד על דם רעך"; **ערוך השולחן** (חוי"מ סימן כח סעיף ד).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

ב. ניסיונות למציאת מקור לאחריות

1. הצופה

יחזקאל (לג, ב-ו):

בן אדם דבר אל בני עמך ואמרת אליהם ארץ כי אביא עליה חרב ולקחו עם הארץ איש אחד מקציהם ונתנו אתו להם לצפה: וראה את החרב באה על הארץ ותקע בשופר והזהיר את העם: ושמע השמע את קול השופר ולא נזהר ותבוא חרב ותקחהו דמו בראשו יהיה: את קול השופר שמע ולא נזהר דמו בו יהיה והוא נזהר נפשו מלט: והצפה כי יראה את החרב באה ולא תקע בשופר והעם לא נזהר ותבוא חרב ותקח מהם נפש הוא בעונו נלקח ודמו מיד הצפה אדרש.

« ונדמו מיד הצפה אדרש' - רשלנות בתפקיד המוטל על הצופה מחייבת אותו בעונש.

? עונש בידי אדם / בידי שמיים: האם מדובר על עונש בידי שמיים, או גם עונש בידי אדם?

? אופי העונש בידי אדם: גם אם יהיה עונש בידי אדם, לא ברור מה אופיו של העונש.

משיב מלחמה (ח"א סימן א, עמוד ל):

כאן מדובר בהטלת אחריות על הצופה על ביטחונו של העם, ומפורש שאם לא מילא את חובתו והתרשל במילוי תפקידו ולא הזהיר את העם, דמם נדרש מאת הצופה. אלא שגם כאן מדובר לכאורה בעונש בידי שמים, ככתוב ונדמו מיד הצפה אדרש.

2. דיני שומרים: חיוב ממוני ולא על גופו של אדם

מדיני שומרים ניתן להביא מקור לכך שיש חיוב על אחריות, במקרה והשומר פשע.

אמנם, החיוב אינו על גוף האדם, שכן אין שומר לגוף אלא הוא שומר על ממון.

מאידך, בדברי הרמב"ם נראה חידוש ששומר שהוטלה עליו אחריות על עבדים, שמוגדרים כממון, מכל-מקום אם פשע בהם חייב לשלם מדין אדם המזיק ומכאן האפשרות לתבוע אותו בבי"ד -

רמב"ם (ה' שירות פ"ב ה"ג):

יראה לי, שאם פשע השומר בעבדים וכיוצא בהן חייב לשלם... שכל הפושע מזיק הוא.

משיב מלחמה (ח"א סימן א, עמוד לא):

נמצאו למדים מדבריו, ששומר חייב על פשיעה מטעם אדם המזיק ולא מדין שומרים...

גם האחראי על ביטחון אנשים, אם מתרשל באמצעי הזהירות שהיה עליו לנקוט ולא נקט, יהיה נידון כשומר שפשע ויהיה נתון להיתבע גם בבית דין ולא רק בידי שמים.

שתי הדוגמאות הללו (הצופה; שומר שפשע) עוסקות באנשים פרטיים עליהם הוטלה מלאכת השמירה והאחריות

על חבריהם, אבל אנחנו מחפשים מקור לאחריות לאומית, אחריות של המדינה על אזרחיה שהינה אחריות

גלובלית-כללית על כל רבדי החיים.

לפיכך עלינו למצוא מקור לכך

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

ג. המקור לאחריות ציבורית

1. תיקוני דרכים

בדברי המשנה מצאנו אחריות של בית-הדין הציבורי לתיקוני הדרכים, בארות המים וכדו', כאחריות מיניסטריאלית-אזרחית.

ובדברי הגמרא מובא שאחריות זו מטילה על בית-הדין עונש באם הם התרשלו בתפקידם הם נענשים על שפיכות דמים

• משנה מועד קטן (פ"א מ"ב):

ומתקנין את המקולקלות במועד ומתקנין את קלקולי המים שברשות הרבים וחוטטין אותן ומתקנין את הדרכים ואת הרחובות ואת מקוות המים ועושין כל צרכי הרבים.

בבלי מועד קטן (ה ע"א):

ומנין שאם לא יצאו ועשו כל אלו, שכל דמים שנשפכו שם מעלה עליהם הכתוב כאילו הם שפכו? תלמוד לומר והיה עליך דמים.

תורה תמימה (דברים יט, י הערה כג):

והוא רמז לבית דין שתקנות הכלל חלים עליהם. ומהאי טעמא מבואר בפוסקים, דמותר לעשות דברים אלו בחול-המועד מפני שהם צרכי רבים להישמר מתקלה.

~ סיבת העונש: היכולת המעשית

בדברי הרב שלמה בין היתום מוסבר שהסיבה לעונש נובעת מהיכולת והאחריות שיש למנהיגי הציבור. היכולת המעשית של נבחר הציבור לתיקון הדרכים וכדו' היא המטילה עליהם עונש אם לא עמדו במשימתם -

רבינו שלמה בן היתום (מסכת משקין, עמוד 14):

ומנין שאם לא יצאו שלוחי בית דין ועושין כל אילו שאמרנו, מעלה עליהם הכתוב כאילו שפכו דמים, שלא חסו בצער הרבים? תלמוד לומר, והיה עליך דמים - אתה המלך או ראש גלות, שיש בידך היכולת לעשות.

~ גם אחריות עקיפה

בדברי רבי יחיאל מפאריס נמצאנו למדים הרחבה יתרה באחריות מנהיגי הציבור על הציבור. לדבריו, האחריות שלהם אינה מצטמצמת רק באחריות ישירה לתיקון הדרכים ובורות המים וכדו', אלא אף לאחריות עקיפה, כלומר אדם שניזוק מהדרך הלא-תקינה והרגו אותו אויבים, ביי"ד חייב על הריגתו, שכן בגלל הדרכים המקולקלות הוא לא יכול היה לברוח -

שיטה לתלמיד רבינו יחיאל מפאריס (בתוך: קובץ שיטות קמאי, מועד קטן ה ע"א):

דמים שנשפכו שם שהוזק בהם אדם ומת או שהיו אויבים רודפים אותם, ולא היה יכול לברוח מפני המכשולות והקוצים שבדרכים, ועמדו עליו האויבים והרגוהו, מעלה עליהם הכתוב לביי"ד של אותה העיר והיה עליך דמים.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

הרב שלמה גורן (משיב מלחמה, ח"א סימן א עמוד לד-לה) :

מדבריו אלו אנו למדים שהאחריות המוטלת על הציבור או על בית דין, אינה רק על נזקי גוף ישירים שנפגעו בדרכים המשובשות, שיש לדון זאת כאחריות בעל בור ברשות הרבים, אלא האחריות היא גם על פגיעות עקיפות שנפגעו אנשים בגלל שיבושי הדרכים, כגון שרדפו אחריהם אויבים להורגם והבריחה הייתה קשה עליהם בגלל הדרכים המשובשות וכתוצאה מכך נהרגו בידי האויבים. גם על כך נענש הציבור או בית דין שבאותה העיר, ומעלה עליהם הכתוב כאילו הם שפכו את הדם הזה. זוהי החמרה גדולה ומפליגה באחריות הבטיחותית המוטלת על הציבור לשלומם של האוכלוסין גם מפגיעה עקיפה ביותר.

2. המקור לאחריות

• פרשיית רוצח ועיר מקלט

הפסוק אותו הביאה הגמרא כמקור לעונש, הוא מפרשיית ערי מקלט, שם מבואר שיש חובה על נבחר הציבור להכשיר ערי מקלט ולהכין את הדרך אליהם כדי לסייע לרוצח בשגגה לברוח ושלא ייהרג ע"י גואל הדם -

בבלי מועד קטן (ה ע"א) :

ומנין שאם לא יצאו ועשו כל אלו, שכל דמים שנשפכו שם מעלה עליהם הכתוב כאילו הם שפכו? תלמוד לומר והיה עליך דמים.

דברים (יט, י) : "וְלֹא יִשְׁפֹךְ דָּם נָקִי בְּקֶרֶב אֶרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ נַחֲלָה וְהָיָה עָלֶיךָ דָּמִים".

דברים (יט, ז) : "עַל כֵּן אֶנְכִי מִצְוֶה לְאָמֹר שְׁלֹשׁ עָרִים תִּבְדִּיל לָךְ".

ספרי (דברים פ"ק א' א' א') : "על כן אנכי מצווה לאמר, להזהיר בית דין על כך"⁴.

• פרשיית מעקה

אולם, רבי יחיאל מפאריס הוסיף בדבריו שניתן ללמוד מפרשיית מעקה את מקור החיוב להעדר אחריות שגרמה נזק, שכן גם שם נאמר שאם לא שמו מעקה יש אחריות על בעל-הבית -

שיטה לתלמיד רבינו יחיאל מפאריס (בתוך : קובץ שיטות קמאי, מועד קטן ה ע"א) :

בפרשת רוצחין הוא, ולעיל מיניה כתיב ולא ישפך דם נקי בקרב הארץ.

והכי נמי דרשינן להאי עניין דהכא, קרא דמעקה, ודמי נמי להאי מכשול.

דברים (כב, ח) : "כִּי תִבְנֶה בַּיִת חֹדֶשׁ וְעָשִׂיתָ מַעֲקָה לְגִנְךָ וְלֹא תִשֵּׂים דָּמִים בְּבִיתְךָ כִּי יִפֹּל הַנֶּפֶל מִמֶּנּוּ".

? אחריות פרטית ואחריות ציבורית : השוני בין פרשיית רוצח וערי מקלט לפרשיית מעקה הוא ביחס בין אחריות ציבורית (רוצח וערי מקלט) לאחריות פרטית (מעקה).

⁴ **תורה תמימה** (דברים יט, ז הערה כא) : "פשוט דמדייק יתור כל פסוק זה אחרי שכבר אמר שלוש ערים תבדיל לך".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

! הרב שלמה גורן (משיב מלחמה, ח"א סימן א עמוד לח) :

יתכן לחדש ולומר ששני הכתובים הבאים כאחד עוסקים בשני מסלולים ולכן שניהם נחוצים וחיוניים. זה של ערי מקלט מכוון כלפי האחראי על ביטחון הציבור, וזה של מעקה מכוון כלפי האחראי על ביטחונם של יחידים.

וכן למד רבי נתן בברייתא (ב"ק טו ע"ב) ממקרא זה מניין שלא יגדל אדם כלב רע בתוך ביתו ואל יעמיד סולם רעוע בתוך ביתו, תלמוד לומר לא תשים דמים בביתך, שמדובר ביחיד. אבל הברייתא במועד קטן המדברת בציבור מביאה את המקרא והיה עליך דמים שבערי מקלט הן באחריות ציבורית המוטלת על ההנהגה לדאוג לבטיחות חיי האוכלוסין.

ד. סיכום: אחריות פרטית ואחריות ציבורית

אחריות המדינה על אזרחיה הינה אחריות-על השונה מאחריותו של היחיד על הטריטוריה שלו. היחיד מחויב להציל את חברו המצוי עתה בסכנה, הוא מחויב לתת צדקה לעני הנמצא בפניו או בעירו, לעיתים הוא מחויב לדאוג בתוך ביתו למנוע נזקים עתידיים, כמו העמדת מעקה. לעומת זאת, אחריות נבחרת הציבור היא אחריות-על, ליצור תכנון מראש לפתרון בעיות עתידיות, לדאוג לדבר קודם בואו, וכן אחריות עקיפה ולא רק אחריות ישירה.

הרב שלמה גורן (משיב מלחמה, ח"א סימן א עמוד לד-לח) :

נמצאנו למדים שני קריטריונים לפיהם נושא אדם באחריות ביטחון החיים של השני או של הציבור. א. כאשר השני כבר נמצא בסכנה ויש ביד מישהו להצילו, חייב להזדרז ולהצילו מטעם לא תעמוד על דם רעיך. ב. החובה המוטלת על הציבור לנקוט באמצעים שבידו כדי למנוע כל אפשרות של סיכון בני אדם, נלמדת מן המקרא אצל ערי מקלט והיה עליך דמים.

ה. דוגמאות

כאמור, האחריות הציבורית הינה אחריות-על שמחובתה לדאוג לאזרחיה בצורה רחבה יותר הכוללת תכנון עתידי ולא רק פתרון בעיות עכשוויות

1. בריאות הציבור

כאשר מדובר על ציבור מאורגן כמו במדינת ישראל נכנס שיקול נוסף שהתעורר עם תקומת המדינה, שיש צורך לתכנן מראש ולהיערך כבר עתה לתרחישים אפשריים בעתיד. במדינה מאורגנת יש לשקול שיקולים עתידיים ולתכנן אירועים שאינם לפנינו כלל.

1.1 ניתוחי מתים ללימוד אנטומיה

מסוגיא זו של ניתוחי מתים ללימוד אנטומיה ניתן ללמוד על השוני ביחס בין פיקוח נפש של יחיד לבין פיקוח נפש של ציבור מאורגן במדינת ישראל, שעל המנהיגים לשקול ולתכנן מראש תרחישים עתידיים שאינם לפנינו

הרב יחזקאל לנדא נשאל מאת המחותר שלו שאלה מלונדון, האם מותר לנתח את הנפטר.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

הספק שהעלו בשאלה הוא ביחס לניווול המת שהוא איסור תורה, האם מותר הדבר משום שהמטרה היא הצלת נפשות עתידיה, או שאסור משום שכעת יש ניוול למת

שו"ת נודע ביהודה (מהדורה תניינא יו"ד סימן רל):

בנדון השאלה שבאה עליו מק"ק לונדון במעשה שאירע שם באחד שחלה בחולי האבן בכיסו והרופאים חתכו כדרכם בעסק רפואה במכה כזו ולא עלתה לו תרופה ומת. ונשאלו שם חכמי העיר אם מותר לחתוך בגוף המת במקום הזה כדי לראות במופת שורש המכה הזאת כדי להתלמד מזה בהנהגת הרופאים מכאן ולהבא אם יקרה מקרה כזה שידעו איך יתנהגו בעניין החיתוך הצריך לרפואה ושלא להרבות בחיתוך כדי למעט בסכנת החיתוך, אם יש בזה איסור משום דאית ביה ניוול ובזיון להמת הזה, או אם מותר משום דאית מיניה הצלת נפשות להבא להיות מיזהר זהיר במלאכה זו על תכליתה.

האוסרים: 'פיקוח נפש לפנינו'

הרב לנדא מציג את דברי המתיר שטען שאיסור ניוול המת לא נאסר במקום שיש צורך משמעותי, כהצלת חיי חברו. הרב לנדא דחה את הדברים בטענה שאמנם אם היה מדובר על פיקוח נפש עתה, שיש חולה לפנינו הזקוק לאיבר או שהרופאים זקוקים לידיעה לרפואתו באמצעות הניתוח של הנפטר, היה מוגדר הדבר כפיקוח נפש. אבל כיון שאין חולה לפנינו אין זה מוגדר פיקוח נפש ואסור.⁵

שו"ת נודע ביהודה (מהדורה תניינא יו"ד סימן רל):

את כל אלה כתבתי לפי דבריכם שאתם קורים זה פיקוח והצלת נפש. אבל אני תמה הלא אם זה יקרא אפילו ספק הצלת נפשות, אי"כ למה לכם כל הפלפול והלא זה הוא דין ערוך ומפורש שאפילו ספק דוחה שבת החמורה... ואמנם כל זה ביש ספק סכנת נפשות לפנינו כגון חולה או נפילת גל, וכן במסכת חולין שם גבי רוצח הפיקוח נפש לפנינו וכן אפילו לעניין ממון שם במסכת ב"ב ההיזק לפנינו. אבל בנדון דידן אין כאן שום חולה הצריך לזה רק שרוצים ללמוד חכמה זו אולי יזדמן חולה שיהיה צריך לזה ודאי דלא דחינן משום חששא קלה זו שום איסור תורה או אפילו איסור דרבנן. שאם אתה קורא לחששא זו ספק נפשות אי"כ יהיה כל מלאכת הרפואות שחיקת ובישול סמנים והכנת כלי איזמל להקזה מותר בשבת שמא יזדמן היום או בלילה חולה שיהיה צורך לזה. ולחלק בין חששא לזמן קרוב לחששא לזמן רחוק קשה לחלק.

וחלילה להתיר דבר זה, ואפילו רופאי האומות אינן עושים ניסיון בחכמת הניתוח ע"י שום מת כי אם בהרוגים ע"פ משפט או במי שהסכים בעצמו בחייו לכך. ואם אנו ח"ו מקילים בדבר זה אי"כ ינתחו כל המתים כדי ללמוד סידור אברים הפנימים ומהותן כדי שידעו לעשות רפואות להחיים. ולכן האריכות בזה הוא ללא צורך ואין בזה שום צד להתיר. ולדעתי שגגה יצאה מלפני כבוד מעלתו שמיהר להשיב להקל.

⁵ כ"כ שו"ת חתם סופר (יו"ד סימן שלו).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

• ההיתר: אחריות המדינה על אזרחיה⁶

חובתה של מדינת ישראל להכשיר רופאים בעלי רמה מקצועית גבוהה בכדי להבטיח את בריאות העם בארץ. הכשרת הרופאים כרוכה בנייתוחים למטרת לימוד אנטומיה, דבר שיש בו צורך בסיסי להכשרתם המיטבית. לפיכך, העדר הכשרה מקצועית זו מהווה פיקוח נפש של הציבור -

~ הרב יחיאל יעקב ווינברג⁷

ויש צורך להדגיש, שבזמננו שאלת ניתוח המתים היא שאלת המדינה ושאלה של האנשים החיים במדינה זו, לפני הגאון נודע ביהודה עמדה שאלה זו כשאלה פרטית ולכך צדק בהוראתו. בזמננו היא שאלה של העם כולו ושאלה של המדינה ומעמדה בתוך העולם הגדול...

צריך לזכור ולא להסיח את הדעת אף רגע אחד מהעובדא כי אי-אפשר למדינה להתקיים בלא בתי ספר לרפואה שמלמדים מגדלים ומחנכים צעירי המדינה לרופאים משמשים ברפואת חולים. במדינתנו החדשה הנחיצות עוד יותר גדולה מכמה וכמה טעמים. אי אפשר להעלות על הדעת כי אפשר לצאת ידי הצורך ברופאים עכו"ם או ברופאים שנתחנכו בחו"ל אף משוגע וחסר דעת לא יאמר כן.

ודבר זה הוא ג"כ מן הודאות הגמורות, כי אי אפשר להתקדם במדע הרפואי ביחוד במקצוע הכירורגי בלא ניתוח מתים, שהרי יש כמה מחלות שאי אפשר להכירן ולעמוד על טיבן בחיי החולה ורק ע"י ניתוח גופתו אפשר לעמוד על טיבה של המחלה שהביאתו למות ולפעמים מתגלים ע"י הניתוח אופקים חדשים להבנת שרשי המחלה ואופני רפואתה.

והשאלה העומדת לפנינו איך אפשר לקיים לימוד חכמת הרפואה בארצנו אם נאסור את ניתוח המתים בכלל, ומה יאמרו אוכלסי ישראל הרבים בארץ אם יוציאו קול כי מצב הרפואה ירוד מאד מפאת איסורי הרבנים ואיך נעמיד פנים אם יוציאו עלינו שם רע שאנחנו הם המעכבים את הקידמה הרפואית בארץ?

~ לדעת הרב שלמה גורן, במדינת ישראל יש דין מיוחד של אחריות השלטון כלפי האזרחים, ולאור דין זה יש מקום להתחשב גם בחששות עתידיים רחוקים ככל ארגון מסודר.

הפוסק בגלות פוסק לרופאים הבוודדים השואלים אותו, עמדתו ההלכתית אינה משפיעה על המערכת הרפואית כולה. לעומת זאת, במדינת ישראל הפוסק מכריע ביחס למערכת כולה, ולכן עליו לקחת בחשבון את השפעת פסיקתו בראייה מערכתית כוללת, תוך התחשבות בשיקולים עתידיים רחוקים.

לאור זאת טען הרב גורן, שיש היתר לניתוחי מתים ללימוד אנטומיה במדינת ישראל גם לפי הנודע ביהודה, משום שבפיקוח נפש ציבורי גם שאין חולה לפנינו ממש מוגדר הדבר 'לפנינו'⁸ -

⁶ גם הרב יצחק הרצוג (פסקים וכתבים ח"ה יו"ד) התייחס לבעיית ניתוחי מתים ללימודי הרפואה בעת תקומת מדינת ישראל, וכדבריו (שם) סימן קנד עמוד תריד): "זוהי אילוסטרציה מהבעיות שאנו נתקלים בהן במדינת ישראל". במקום אחר (שם סימן קנד עמוד תרכ אות ח) כתב שהכשרת רופאים בעלי ידע מושלם מהווה פיקוח נפש: "ולעניין נידון דידן פשוט לי שאין זה דומה כלל וכלל למשל של שוחט ומבשל בשבת אולי יזדמן חולה ויהא מוכן לו, שחולים הצריכים לניתוח מצויים בכל יום וכבר אין לנו די רופאים בכלל ואין צריך לומר רופאים מנתחים ואין צריך לומר מנתחים מאומנים בתכלית השלימות האפשרית. במצב של המדע היום ובמידה שחסרה להרופא המנתח שלימות בה במידה עלול הוא לא רק להכשיל ולהשאיר את החולה במחלתו האנושה אלא לקרבו למיתה ח"ו". בהקדמה לספר הובאו הדברים הבאים המורים על חשיבות הכשרת הרופאים: "וכותב הפרופסור עלי דייזיס במכתבו לנשיא המדינה מר חיים הרצוג בנו של מרן זצ"ל, יש לי הערה היסטורית, כאשר הייתי מנהל הדסה היה זה הרב הרצוג ז"ל בשיחות ממושכות איתי שמצא את נוסחת הקסם לאפשר לבית חולים הדסה האוניברסיטאי לבצע לפי תנאים מסוימים ניתוחי גוויות לאחר המוות. בגלל הנוסחה הזאת קיבלנו הכרה מלאה בארצות הברית בתור בית חולים אוניברסיטאי שבוגרים שלו יכולים בין היתר לבוא לארצות הברית להתמחות".

⁷ תחומין (כרך יב עמוד 382); כתבי הגאון רבי יחיאל יעקב ווינברג זצ"ל (סימן כב עמוד מב-מג). מכתב זה הופנה לרב קלמן כהנא שהיה 'שר ההשכלה', כנראה לדרישת הרב הראשי דאז הרב אונטרמן.

⁸ כ"כ: הרב יחיאל יעקב ווינברג (בתוך: תחומין, כרך יב עמוד 382; כתבי הגאון רבי יחיאל יעקב ווינברג זצ"ל, סימן כב עמוד מב-מג); שו"ת ישכיל עבדי (ח"ו יו"ד סימן יט אות יג).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

~ הרב שלמה גורן (תורת הרפואה, עמוד 235):

ונראה לומר שאין כוחו של כלל זה יפה אלא במקרים ובשאלות של הנודע ביהודה והחתם סופר, שם לא עמדה הבעיה של בריאות העם באופן כללי... אבל בנידון דידן, כאשר המדינה והעם אחראים למערך הרצוף של הרופאים בישראל, ולבריאות העם המתגורר במדינה, ואנו יודעים מראש שבעוד מספר שנים נצטרך מספר כזה וכזה של רופאים בעלי רמה גבוהה, כדי שנוכל להבטיח את בריאות העם, ואם לא נקיים את בתי הספר לרפואה נישאר ללא רופאים במדינה, וברור לנו שבלי ניתוח מתים בבתי ספר לרפואה לא נוכל להוציא מהם רופאים ראויים לשמם; זה נקרא שהחולה לפנינו, מאחר שהמדינה היהודית אחראית לבריאות האוכלוסייה וחיבת לתכנן את השירותים שלה לטווח ארוך.⁹

הרב שלמה גורן (תורת הרפואה, עמוד 80) - ביחס לתרומת איברים ובנק העור:

השקפת הנודע ביהודה והחתם סופר נכונה וישימה מבחינת ההלכה אך ורק כשמדובר ברופאים יהודים בגלות, כאשר לא מוטלת עליהם האחריות לבריאות העם במדינה כל שהיא. עליהם מוטלת המצווה והחובה לטפל בחולים הפונים אליהם בלבד, ואינם אחראים לתכנון הרפואי לטווח ארוך או קצר. לגביהם נכונה השקפת היסוד של גדולי הפוסקים הנזכרים, שכל שאין החולה לפניהם, אסור להם להשתמש בקריטריונים של פיקוח נפש כדי לדאוג לחולים בעתיד, שאולי לא יופיעו בפני רופאים אלה, ואם יופיעו - אין סיכוי קלוש זה מהווה יסוד להתיר איסורי תורה לרופאים, שאינם אחראים על הרפואה בעתיד.

אולם כאשר מדובר במדינה יהודית עצמאית, שממשלת ישראל אחראית לתכנון המערך הרפואי במדינה לכל האזרחים, אחריות לאומית זו אינה מתבטאת בתכנון אינדיבידואלי יום יומי של הרפואה בישראל, כי אם באחריות כוללת לטווח ארוך. הלא ברור שמדי שנה בשנה, יתאשפוזו בבתי החולים של המדינה, מספר משמעותי של חולים הזקוקים להשתלה. ואם לא נדאג מראש לתרומת איברים, לא נוכל לעמוד בדרישות הרבות שתתעוררנה אפילו בטווח של שנה מראש.

« לדעת הרב גורן, מה שהופך את החולה העתידי לחולה בפנינו' ולהתיר כבר עתה ניתוחי מתים הוא ההבדל בין יחיד למדינה האחראית על אזרחיה.

~ הרב משה דוד טנדלר (כבוד הרב, עמוד 168):

זהו אחריות של חברה או מלכות או ממשלה לדאוג על העתיד הרחוק. בהגדרת חברה ומדינה שיש אחריות לדורות שעדיין לא נולדו, העתיד וההווה חד הוא.

1.2 ניתוחי מתים לצורך מחקרים רפואיים

הרב שלמה גורן (תורת הרפואה, עמוד 220):

ניתוחים לאחר המוות לצורך מחקרים מדעיים ולא כדי לקבוע סיבת המוות. השימוש בגופות לצורך של מחקרים של תופעות וסימפטומים של מחלות באיברים שונים בגוף האדם. סוג זה נכנס גם הוא לקטגוריה של הנובי" והחת"ס ביחס לפיקוח נפש, שזה רק כשהחולה לפנינו... אלא לאור השקפת היסוד שלנו, שבמדינה יהודית האחראית על בריאות האוכלוסייה לטווח ארוך, גם מחקרים כאלו כלולים בגדרי פיקוח נפש לכלל.

⁹ ראו עוד בדבריו בתורת הרפואה (עמוד 215-214; עמוד 220; עמוד 224-223) שכתב כן.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתאל אוירבך

1.3 הקמת בנק העור

בשנת תשמ"ה פרסם הרב גורן תשובה אודות הקמת בנק עור. התשובה התפרסמה בעקבות -

הפגיעה הקשה בחיילי צה"ל שהיו במשאית הספארי בלבנון ואשר כתוצאה ממנה נהרגו 12 חיילים ונפצעו רבים בכוויות קשות. פורסם להפתעת אזרחי ישראל כי קיים בארץ מחסור חמור בעור אדם להשתלה, בעקבות סגירת בנק העור בבית החולים הדסה בירושלים. לכך היה צריך לייבא עור אדם להשתלה מהולנד. כמו"כ התפרסם באמצעי התקשורת שסיבת סגירת בנק העור הייתה התנגדות של הרבנות לקיום בנק העור.¹⁰

הרב שלמה גורן (תורת הרפואה, עמוד 155-156; עמוד 160):

כאשר מדובר במדינה ריבונית שהיא אחראית לבריאות הציבור כולו, היא אינה יכולה להתחשב רק עם החולים הנמצאים למשל בבתי חולים מסוימים, אלא היא אחראית לתכנון בריאות העם באופן כללי והיא חייבת לעשות כל שביכולתה כדי להכין מלאי תרופות ברמה הגבוהה ביותר כדי לרפא גם חולים או פצועים בעתיד. ואם לא תנהג כן ולא תכין מלאי של תרופות, הרופאים יהיו כאילו שופכי דמים...

סביר להניח שגם הנודע ביהודה והחתם סופר יורו שבעת כוננות למלחמה או כשקיים חשש לפגיעה המונית שבעטיה יצטרכו קרוב לוודאי להשתיל עור אדם, אפשר להפעיל לגבם את ההלכה של פיקוח נפש ולהתיר לא רק את ההשתלה עצמה, אלא גם להכין מלאי גדול של עור אדם מההרוגים ומהמתים כדי שיהיה מוכן להצלת נפשות ונחשב הדבר כאילו הנפגעים כבר לפנינו.

1.4 הכנת ציוד רפואי לשעת חירום

הרב שלמה גורן (תורת הרפואה, עמוד 155):

מזה יוצא, שהמדינה היא שאחראית לבריאות העם חייבת לדאוג גם בשעת חירום לכל הציוד הרפואי הדרוש ברמה גבוהה, ואם לא עשו כן ולא דאגו לרמה הרפואית הגבוהה של רופאיה, כאילו שפכו דמים.

2. ביטחון פנים - נתיחת גופות לצורך פענוח פשעים פליליים ותאונות דרכים

הרב שלמה גורן (תורת הרפואה, עמוד 219):

ניתוחים לאחר המוות... שמתבצעים לצורך בירור חשדות פליליים של רצח ושל תאונות. לכאורה, גם בזה מבחינת ההלכה המקובלת אין חשד כזה מהווה סיבה מספקת כדי לדחות כמה איסורי תורה ואיסורי דרבנן, כגון ניוול המת... אבל האמת היא שגם פתרון של בעיה זו היא בתפיסה הכללית שלנו. כי כמובן אם דנים בבעיה מנקודת ראייה צרה של מקרה זה בלבד, כאשר אין עלינו האחריות הביטחונית לחיי האזרחים, אין לנו נימוק מספיק כדי להתיר ניתוחים שלאחר המוות לצורך גילוי חשדות של מעשים פליליים.

¹⁰ תורת הרפואה (עמוד 150).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

אבל כאשר המדובר במדינה יהודית עצמאית שהאחריות לביטחונם של האזרחים מחייב גילוי כל חשד של מעשים פליליים, יש כאן התנגשות בין האינטרס של הפרט הדואג לכבודו ולמשפחתו לבי האינטרס של הציבור ושל המדינה שחייבים לדאוג לאינטרס של הכלל. בוודאי שכל כה"ג נדחה האינטרס של הפרט בפני האינטרס של הכלל.

וכן בכיוצא בזה ביחס לחקירות של תאונות דרכים - כדי לגלות את העבריינים, ישנם מקרים שאינטרס של הכלל מחייב הפעלת אמצעים הפוגעים בזכותו ובכבודו של הפרט כדי להבטיח חיים תקינים במדינה.

3. אחריות סוציאלית לעניים¹¹

הרב גורן מבחין בין מצוות צדקה המוטלת על היחיד לזו המוטלת על הציבור-הממשלה בישראל. לדבריו, המצווה על היחיד היא לפרנס עני בודד הנמצא לפניו או בעירו, כאשר העני מוגדר עני מבחינה הלכתית, כל עוד אין לו 200 זוז.

אולם, אחריות הציבור-הממשלה בישראל היא לדאוג לרמת החיים הנאותה של אזרחיה ללא התחשבות בהגדרת העני ההלכתי, אלא עפ"י רמת החיים במדינה -

הרב שלמה גורן (תורת המדינה, עמוד 372):

יש להוסיף ולחדש שיש הבדל עקרוני בין מצוות הצדקה המוטלת על היחיד לבין המצווה המוטלת על הציבור... כי יש לומר שמצוות צדקה המוטלת על היחיד, תחולתה רק על אלה המוגדרים כעניים באופן מוחלט, דהיינו כל שאין לו מאתיים זוז, ואין על היחיד חובה לכל העניים כי-אם על העניים שעומדים לפניו או על עניי העיר.

לעומת זאת, מצוות צדקה המוטלת על הציבור אינה תלויה ואינה מותנית בקו עוני קבוע ולא אם אין לו מאתיים זוז, אלא המלך או הממשלה אחראים לפרנסתם של כל ישראל בשווה.

לכן, גבול העוני נע מבחינת המצווה המוטלת על הציבור ועל הממשלה והוא עולה יורד הכל לפי הרמה הכלכלית של המדינה ושל רוב האוכלוסייה. כשרמת החיים של הציבור עולה, חייבת הממשלה להעלות את רמת החיים של השכבה הענייה, וממילא צריכה להעלות את קו העוני שישאר צמוד לרמת החיים הכללית של הציבור.

משום שהיחיד מצווה לעשות צדקה וחסד עם עניים יחידים כדי שיוכלו לחיות יום יום, אבל המלך או הממשלה אין תפקידה לקיים מצוות צדקה לעניים הבודדים, אלא מחובתה ואחריותה ההלכתית להחזיק את רמת החיים הנאותה של כל הציבור, ובזה היא מקיימת את המצווה אפס כי לא יהיה בך אביון.

¹¹ ראו גם: הרב יעקב אריאל (הלכה בימינו, עמוד 353-342; אמונת עתיד, גיליון 104 עמוד 134-132).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

4. ספק בפיקוח נפש ציבורי

כאשר הנידון הוא רמת הסיכון אצל הרבים אזי יש להרחיב את החשש ולחלל שבת גם על חשש רחוק ביותר

חייל המשרת בחיל המודיעין בפענוח הודעות ממדינות האויב, ביקש לא לפענח בשבת הודעות שאינן חשובות ומאיימות.

לדעת הרב שלמה זלמן אוירבך,¹² בציבור יש לחשוש לחששות רחוקות יותר :

השואל היה בחור ששירת בצבא בחיל המודיעין, שם הצליחו לעלות על רשת תקשורת של מדינה עוינת, ולפענח את הצופן שלה. תפקידו של החייל היה לעסוק בפענוח הצופן באמצעות מחשב. הפענוח היה, כמובן, כרוך בחילול שבת. טענתו למפקדיו הייתה, שבשבת ברצונו לפענח רק חלק מהשדרים, אלו שלדעתו קיימת לגביהם סבירות גבוהה שהם נוגעים לישראל...

ניגשנו יחד להגרש"ז לשאול לחוות דעתו, והוא פסק כי החייל חייב לפענח את כל השדרים... למרות שאין כל הבדל בהלכה בין פיקוח נפש של יחיד ושל רבים, ואף על ספק פיקוח נפש של יחיד מחללין שבת, בכל זאת יש הבדל גדול ביניהם ברמת הסיכון הנחשבת לפיקוח נפש... למשל, אנשים אינם נרתעים מנסיעות בין עירוניות, על אף שיש בהן אחוז סיכון מסוים, נניח של אחד ל-10,000.

אבל אין כל ספק שראש מדינה אשר ייטול סיכון של אחד ל-10,000 על מדינתו - ייחשב כבלתי אחראי למעשיו, דעל ציבור דרגת סיכון כזו נחשבת לסכנה.

ולפיכך פסק הגרש"ז שעל החייל לפענח את כל השדרים, כיוון שהנידון בהם הוא בטחון המדינה, אף על פי שאותו אחוז של סיכון לגבי אדם פרטי לא היה נחשב לפיקוח נפש.

1. פדיון שבויים: מדינה כחברת ביטוח

1. הרב שאול ישראלי

לדעת הרב שאול ישראלי, מדינת ישראל היא מעין 'חברת ביטוח' לחייליה, ומכוח הסכם שאינו כתוב היא חייבת לפדותם אפילו ביותר מכדי דמיהם 'בגבולות סבירים שאינם פוגעים בביטחונה הכללי'

נפסקה הלכה כדעת ת"ק שיכול הבעל לפדות את אישתו יותר מכדי דמיה, משום שכלל זה לא נאמר ביחס לפדיית עצמו, שיכול לשלם ממון רב באופן אישי ולא ציבורי, וכיון שאישתו כגופו הוא יכול לפדותה בממון רב -

תוספות (גיטין מה ע"א ד"ה דלא):

שאני אישתו דהויא כגופו... ועל עצמו לא תיקנו שלא יתן כל אשר לו בעד נפשו.

~ הרא"ש הוסיף על כך, שהחיוב על הבעל בתנאי כתובה לפדות את אישתו מהווה את העילה לפדיונה ביותר מכדי דמיה, וכאילו היא פודה את עצמה -

רא"ש (כתובות פרק ד סימן כב):

אבל אישתו כגופו וכמו שאדם יכול לפדות עצמו בכל ממון, אישתו נמי כיון דחייב לפדותה בתנאי כתובה כמו שיש לה ממון דמי, וכן מסתבר.

¹² ראו: הרב משה מרדכי אפשטיין ('גדרי ספק פיקוח נפש', אסיא כרך ט עמוד 100); התורה המשמחת (עמוד 186); תחומין (כרך לה עמוד 76).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

הרב שאול ישראלי (חוות בנימין, ח"א סימן טז):

? מדוע הרא"ש לא הסתפק בטעמו של התוספות שאישתו כגופו ולכן חייב לפדותה בכל מחיר, אלא הוסיף שחייב לפדותה בכל מחיר?

! לדברי הרב ישראלי, החיוב של הבעל לפדות את אישתו בכל מחיר נובע מהחיוב שלו בכתובה, הסכם ממוני בין האיש לאישה שאם היא תילקח בשבי הוא ייפדה וכאילו הוא פודה את עצמו -

לכן הוסיף הרא"ש ונתן בו טעם אחר, שלדעת תנא קמא מכוח חיוב תנאי כתובה שנתחייב לה, הרי זה כאילו היא פודה את עצמה, שמשום כך גם אם אין הבעל רוצה חייב הוא לפדותה, שזה כאילו הפקידה בידו ממון לצורך פדייתה. ומה שהביא הרא"ש גם הנימוק שאשתו כגופו, זה נצרך לעניין אם נשבת פעם שנייה, שאז אין עליו חיוב מכוח תנאי כתובה, שמכל מקום אם רוצה בכך, אין מונעים בעדו, שהרי זה כפודה את עצמו דאישתו כגופו.

« לאור דברים אלו, ממשיך הרב ישראלי את היחס בין איש לאישתו מכוח הכתובה ליחס בין אדם פרטי לחברת ביטוח החייבת לו מכוח ההסכם בניהם לשלם לו כל מחיר -

ועולה מהדברים האמורים, שאם למשל אדם יבטיח את עצמו בחברת ביטוח תמורת תשלום שמשלם לה שבמקרה של שבי יפדוהו בדמים מרובים, מאחר שבכגון זה החיוב של החברה הוא כלפי האדם שהבטיח את עצמו בה, והם אינם אלא עושים את שליחותו, רשאים הם ואף חייבים לפדותו בכל ממון שהוא, כפי שחייבו את עצמם כלפיו תמורת התשלום ששילם להם עבור התחייבותם. ואין תקנת חכמים שאין פודים את השבויים אלא בכדי דמיהם מונעת זו, שהרי באדם הפודה את עצמו אין שום הגבלות.

« לאור דברים אלו סובר הרב ישראלי שהיחס בין החייל שנשבה בעת שירותו לבין המדינה הוא כיחס בין האדם הפרטי לחברת הביטוח, ועל המדינה לפדות את החייל בכל מחיר -

על פי זה נראה שמנקודת מבט זו, יש לראות את חובת המדינה בפדיון שבויי המלחמה. שכיוון שאלה יצאו למלחמה בשליחות המדינה ומטעמה להגנת העם היושב בציון, הרי קיימת ועומדת התחייבות בלתי כתובה אבל מובנת מאליה, שכל טצדקי שיש בידי המדינה לעשות (בגבולות סבירים שאינם פוגעים בביטחונה הכללי) כדי לפדותם במקרה שיפלו בשבי. וכשם שקיימת התחייבות מעין זו לדאוג לרפואתם והבראתם במקרה של פציעה ונכות, וכן לדאוג למשפחותיהם במקרה של היפגעים ח"ו במלחמה. כן לא נופל מזה החיוב לנקוט כל פעולה שהיא לשם הוצאתם מן השבי דכולהו איתנהו ביה.

וכיוון שמה שהמדינה יכולה לעשות בזה הוא מכוח החיוב שקיבלה על עצמה תמורת השירות שלהם, הרי אין זה אלא כאילו הם פודים את עצמם, שבזה כמבואר לעיל לא קיימת שום הגבלה, ולא שייך בזה התקנה שאין פודים את השבויים יתר על כדי דמיהם.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

2. הרב שלמה גורן¹³

הרב שלמה גורן (תורת המדינה, עמוד 435-436):

אולם על אף האמור לעיל יתכן שבמקרה של שבויי מלחמה של חיילים שנשבו תוך מילוי שליחותם של המדינה ששלחה אותם למשימות של מלחמה, מוטלת חובה קדושה לעשות הכל כדי לשחררם, ואין עליהם כלל את המגבלות של המשנה אין פודים את השבויים יתר על כדי דמיהם, משום שחיילנו נפלו בשבי במילוי שליחות המדינה. ייתכן ועל המדינה מוטלת החובה הבלתי מעורערת לפדותם ולהוציא אותם מהסכנה הקלה ביותר, ואין עליהם שום מגבלות של פדיון שבויים דעלמא...
לכן ייתכן שחייבים היינו לשחררם גם בתמורת שחרור של מאות מרצחים... כי אין מחיר לחייהם של חיילנו שנפלו בשבי בשליחותינו ובמילוי תפקידם הלאומי והצבאי. זה מה שנראה בעיני בסוגיא מסובכת זו.

2. אחריות לסיכון העם

עד כה הבאנו את האחריות של הממשל הציבורי לאזרחים באופן של חובת דאגה לשלל נושאים, כגון ביטחון, רפואה, עזרה כלכלית וכדו'.

ברם, יש באחריות זו של הממשל גם היבט נוסף שיש ביכולתו של הממשל להכניס את הציבור בסכנה. לשם כך נצטרך להסתייע בסוגיית היתר יציאה למלחמת הרשות

1. הגדרת מלחמת רשות

• בדברי הבבלי שבועות מבואר שיש זכות למלכות להוציא אנשים למלחמת הרשות,¹⁴ ואפילו אם ייהרגו במלחמה זו שישית מהאוכלוסייה אין המלכות נענשת על הריגתם -

בבלי שבועות (לה ע"ב):

אלא הא דאמר שמואל: מלכותא דקטלא חד משיתא בעלמא לא מיענשא, שנאמר: כרמי שלי לפני האלף לך שלמה למלכותא דרקיעא, ומאתים לנוטרים את פרוי למלכותא דארעא.

תוספות (שם ד"ה דקטלא): "בהוצאת למלחמת הרשות קאמר".

• הגדרת מלחמת רשות

~ **פרנסה**

בבלי (ברכות ג ע"ב; סנהדרין טז ע"א-טז ע"ב):

כינור היה תלוי למעלה ממיטתו של דוד, כיון שהגיע חצות לילה רוח צפונית מנשבת בו והיה מנגן מאליו. מיד היה דוד עומד ועוסק בתורה עד שעלה עמוד השחר.

¹³ בשנת תשמ"ה, בעקבות עסקת גיבריל, טען הרב שלמה גורן שאין לשחרר מחבלים תמורת חזרת החיילים השבויים, ראו בדבריו, **תורת המדינה** (עמוד 434). אולם, לאחר כמה שנים הוא חזר בו, כפי שמופיע בסיום דבריו שם שאותם הבאנו כאן וכן חזר בו בתכנית רדיו במסגרת פינה קבועה שהייתה לו ב'קול ישראל', פינת עמדה, שהוקדשה לנושא זה בתאריך 9 בפברואר 1987 בעקבות הצעה שעלתה באותם ימים לשחרור 400 מחבלים תמורת החזרתו של רון ארד. ראו: **שפרה מישלוב** ('בעין הסערה: דמותו הציבורית ויצירתו התורנית של הרב שלמה גורן בשנים 1948-1994', עבודה לקבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן רמת גן, עמוד 83).

¹⁴ אמנם, ראו: **רש"י** (שבועות לה ע"ב ד"ה דקטלא): "באנגריא דעבודת המלך". וכתב **מהרש"א** (שם חידושי הלכות ד"ה תוס') בביאור דברי התוספות: "דלשון דקטלא לא משמע להו באנגריא כפירוש רש"י, אלא דקטלא ממש. ומשמע להו דבמלכי ישראל איירי קרא בהוצאה למלחמת הרשות, דבמלחמת מצווה כתיב לא תחיה כל נשמה".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

כיון שעלה עמוד השחר נכנסו חכמי ישראל אצלו.
 אמרו לו: אדונינו המלך, עמך ישראל צריכין לפרנסה. אמר להן: לכו והתפרנסו זה מזה.
 אמרו לו: אין הקומץ משביע את הארי ואין הבור מתמלא מחולייתו.
 אמר להם: לכו פשטו ידיכם בגדוד. מיד יועצין באחיתופל, ונמלכין בסנהדרין, ושואלין באורים ותומים¹⁵...
 ואחר כך, שר הצבא למלך יואב.

~ הרחבת הטריטוריה והאדרת המלך

רמב"ם (ה'ל' מלכים פ"ה ה"א):

ואחר כך נלחם במלחמת הרשות, והיא המלחמה שנלחם עם שאר העמים כדי להרחיב גבול ישראל ולהרבות בגדולתו ושמעו.

? מהיכן ההיתר לסכן שישיית מהאוכלוסייה עבור מלחמה שכל עניינה הוא הרחבת שלטון המלך ופרנסת העם?

שו"ת מקום שמואל (סימן ח יח ע"א):

ומי התיר להם להכניס לסכנה כמה נפשות לאלפים מישראל בדבר שהוא רשות לגמרי, ואינו מצווה כלל! הס
 שלא להזכיר.¹⁶

2. המלחמה - משפט המלוכה

המענה של הראי"ה קוק לשאלה הנ"ל הוא, שהמלחמה היא חלק ממשפט המלוכה, בו ניתנה סמכות למלך להחליט
 בענייני הכלל והמדינה, גם כאשר יש בכך סיכון משמעותי לציבור

שו"ת משפט כהן (סימן קמג, עמוד שטו-שטז):

דעל כורחך ענייני הכלל דמלחמות יוצאים הם מכלל זה דוחי בהם, שהרי גם מלחמת רשות מותרת היא,
 ואיך מצינו היתר להכניס נפשות רבות בסכנה בשביל הרווחה, אלא דמלחמה והלכות ציבור שאני. ואולי הוא
 מכלל משפטי המלוכה.

¹⁵ השאלה באורים ותומים אינה תנאי לציאה למלחמה, אלא משמשת כהיתכנות ההצלחה, כדברי רש"י (ברכות ג ע"ב ד"ה ושואלין):
 "ושואלין באורים ותומים - אם יצליחו". יש להעיר משיטת הרמב"ן (השגות לספחמ"צ העשין והלאוין שסילק) שמסתפק האם זו מצווה
 חיובית לדורות, וכתב **מגילת אסתר** (שם ד"ה ואם אתם) שדעת הרמב"ן שזו חובה לדורות. ראו: **עינים למשפט** (ברכות ג ע"ב ד"ה
 ושואלין); **הרב שלמה גורן** (משיב מלחמה ח"א סימן ג עמוד קטז-קכז).

¹⁶ תשובות שונות נאמרו ליישוב קושי זה - ב**שו"ת מקום שמואל** (סימן ח, יח ע"א) הסביר שגם מלחמת רשות עניינה חובה; ה**נצי"ב** (העמק
 דבר, בראשית ט, ה ד"ה מיד) כתב שכן הוא דרך העולם: "בשעת מלחמה ועת לשנוא אז עת להרוג, ואין עונש על זה כלל כי כך נוסד העולם,
 וכדאיתא בשבועות לה מלכותא דקטלא חד משייתא לא מיענש, ואפילו מלך ישראל מותר לעשות מלחמת הרשות אף על גב שכמה מישראל
 יהרגו ע"י זה"; כדברים אלו כ"כ **הרב אריה ליב צינץ** (שו"ת משיבת נפש, יו"ד סימן נג): "דבר שהוא ממנהגו של עולם אין בו עונש גורם";
הרב שאול ישראל (עמוד הימיני, סימן יד אות ב, עמוד קנד) הציע הצעה מעניינת. לדבריו, בניגוד לכל התורה שאין סומכין על הנס,
 במלחמות ישראל קבעה התורה שסומכין על הנס, "לפי שמלחמות ישראל, מלחמת ה' המה ואין מעצור לה' להושיע ברב או במעט". ממילא,
 אין מקום לשאלה, משום שמלחמת הרשות לא הותרה אלא כאשר חכמי הסנהדרין קובעים שהמעמד הרוחני של עם ישראל מצדיק הנהגה
 ניסית, ואז אין סכנת חיים ללוחמים. אמנם, הרב ישראל דוחה את תירוץ, שכן בבבלי כתובות (ט ע"ב) מבואר "כל היוצא למלחמת בית
 דוד גט כריתות כותב לאישתו". מכאן גם בימי דוד שהיו ישראל זכאים מכל-מקום לא לוקחים סיכון כזה ואין סומכים על הנס.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

שו"ת משפט כהן (סימן קמד אות יג, עמוד שלה) :

ועל דבר מה שכתבתי, שענייני המלחמות הם ממשפטי המלוכה, משיג כת"ר ואומר שאין משפט המלוכה כי אם בדבר שהוא כבוד המלך. אין הדבר כן, כי-אם כל דבר כללי הנוגע לאומה, וגם כל תיקון של הוראת שעה, לגדור בפני עושי עולה, הכל הוא בכלל משפטי המלוכה, שיש רשות למלך להתנהג בהם כפי ראות עיניו, אפילו כשאינו נוגע כלל לטובתו ולכבודו, כי-אם לטובתן ולכבודן של ישראל.

הרב שאול ישראלי (עמוד הימיני, סימן יד אות ד, עמוד קנה) :

ואין לנו בזה אלא דרכו של מרן הרב זצ"ל במשפט כהן שכתב שמה שהותרה הוצאה למלחמת רשות הוא מדיני המלוכה. וכיון שהוא לתועלת ישראל, הרי זה כלול בבחינת הדברים שהם למיגדר מילתא, שבהם אפשר לעקור דבר מהתורה לצורך שעה.

3. סמכות מנהיגי הציבור

? הקושי על שיטה זו הנותנת את הסמכות להוציא למלחמת הרשות ביד המלך, הוא מהדין הבא -

משנה סנהדרין (א, ה) : "ואין מוציאין למלחמת הרשות אלא על פי בית דין של שבעים ואחד".

רמב"ם (ה' מלכים פ"ה ה"ב) :

מלחמת מצווה אינו צריך ליטול בה רשות בית דין, אלא יוצא מעצמו בכל עת, וכופה העם לצאת. אבל מלחמת הרשות אינו מוציא העם בה אלא על פי בית דין של שבעים ואחד.

! סנהדרין כמייצגים את העם

הסנהדרין הם גוף המהווה ייצוג של כלל ישראל. בסמכותם להכריע האם לצאת למלחמת הרשות או לא, משום שהם הייצוג של העם. בכך, בהעדר סנהדרין עוברת סמכות זו לראשי-העם המהווים את הייצוג של העם.¹⁷

~ **הגרי"ז סולובייצ'יק** (ה' סנהדרין פ"ה ה"א ; חידושים לזבחים יח ע"א ד"ה שיטת) -

ישנם ב' פנים לסנהדרין, הם הסמכות ההלכתית העליונה והם מייצגי העם : "הבעלים של כל ישראל והם הבית דין הגדול".

« **רמב"ן** (השגות לספחמ"צ העשין והלאוין ששילק ד"ה ואתה אם תבין) :

ויש לי עניין מצווה מסתפק עלי והוא שייראה לי שמצווה על המלך או על השופט ומי שהעם ברשותו להוציאם לצבא במלחמת רשות או מצווה להיות שואל באורים ותומים ועל פיהם יתנהג בעניינם.

« לאור האמור, משפט המלוכה הוא היכולת להוציא את העם למלחמת רשות, שכל עניינה הוא סיכון חיי אדם עד כדי הריגתם של שישית מהאוכלוסייה.

כאמור, סמכות זו ניתנה למלך בשיתוף עם הסנהדרין, ששניהם מהווים את ייצוג העם, ובהעדרם מסורה סמכות זו למנהיגי העם, גם כיום -

¹⁷ ראו גם : **אברבנאל** (דברים כ, י ד"ה כי תקרב) : "כי תקרב אל עיר להילחם... הפרשה הזאת גם כן היא הנהגת המלכים במלחמות. ותכלול גם כן אל בית דין הגדול שבמקום שלא היה המלך הם היו הלוחמים".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

מאירי (סנהדרין נב ע"ב ד"ה כבר ביארנו):

ומכל-מקום דיני המלכות קיימים בכל זמן ואף בכל דור ודור יש רשות למנהיגי הדור וגדולי הארצות לענוש ולהרוג דרך הוראת שעה על הדרכים שביארנו. וזהו שנרמז בתורה אח"כ ואל השופט אשר יהיה בימים ההם.

~ **שו"ת משפט כהן** (סימן קמד):

נראים הדברים, שבזמן שאין מלך, כיון שמשפטי המלוכה הם ג"כ מה שנוגע למצב הכללי של האומה, חוזרים אלה הזכויות של המשפטים ליד האומה בכללה. וביחוד נראה שגם כל שופט שקם בישראל דין מלך יש לו, לעניין כמה משפטי המלוכה, וביחוד למה שנוגע להנהגת הכלל... לעניין משפט המלוכה, שנוגע להנהגת הכלל, ודאי גם שופטים מוסכמים ונשיאים כלליים במקום מלך הם עומדים.

? עדיין הקושי קיים - כיצד הותר למנהיגי הציבור לסכן את העם בכניסה למלחמת רשות?

4. אחריות מנהיגי הציבור

הרב שאול ישראלי עונה על קושי זה בהבחנה בין דיני היחיד לדיני הציבור. לדבריו, יש להבחין בין פיקוח נפש של יחיד לבין פיקוח נפש של ציבור, כיוון שהגדרת פיקוח נפש של ציבור היא נרחבת יותר מהגדרת פיקוח נפש אצל אדם פרטי. לפיכך, שיקולים כלכליים כגון פרנסת העם מהווה עילה מספיקה ליציאה למלחמה שמוגדרת מלחמת הרשות ומהווה סיבה לאחריות שנוטל עליו מנהיג הציבור, למרות שבהשקפה פרטית אין שיקול הפרנסה מהווה הצדקה לסיכון -

הרב שאול ישראלי (תורה שבעל-פה, כרך י עמוד מו-נ):

אמנם מנקודת ראות של מצוות היחיד אין שום מצווה בכך, שכן לגבי יחיד הצריך פרנסה ודאי לא הותר לו שום איסור, כל שכן איסור חמור של סכנת נפשות וחילול שבת, הרי מבחינת הכלל כולו יש כאן מצווה. כי אצל היחיד אין בחוסר פרנסה משום פיקוח נפש, שכן ניתן להעזר ע"י צדקה וע"י חיי דוחק. אולם לא כן אצל הציבור, שוודאי יפגע חלק גדול מרעב, מחלות וחוסר תזונה מספיקה, שיביא רבים מהם גם למיתה...

לפיכך, מבחינת השיקול הציבורי יש בטענת עמך ישראל צריכים פרנסה משום פיקוח נפש דרבים. ויתכן כאן שיקול שע"י המלחמה אם אמנם יש בזה משום סיכון ואבדן נפשות, הרי בהימנעות ממנה יש יותר איבוד נפשות. מנקודת ראות הכלל, פיקוח נפש דרבים דוחה פיקוח נפש של היחידים, בדומה למה שאצל היחיד המסוכן קוצצים לו איבר כדי להציל את הגוף כולו. ע"כ הותרה מלחמה זו הן מצד סכנת נפשות הכרוכה בה והן מצד חילול השבת שיש עימה. ואעפ"כ נקראת מלחמת רשות, שכן יתכן שע"י מאמץ מטעם כל שכבות העם היה אפשרי להימנע ממנה. וכן משום שאילו היינו בוחנים הצורך של כל יחיד ויחיד בפני עצמו לא הייתה כאן מצווה כלל.

אולם בהתחשב עם המציאות העובדתית, ולאחר שניקה בחשבון שאין זה עניין של יחידים אלא של ציבור שלם הרי זה הופך להכרח, וממילא גם למצווה.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

« בכך ישנו מענה לשאלה בה אנו עוסקים - בהעדר מלוכה וסנהדרין, סמכות היציאה למלחמת הרשות נתונה ביד מנהיגי הציבור והם אחראים על השיקולים הציבוריים בעניינים הכלליים. לפיכך, יש בסמכותם ובאחריותם להוציא את העם למלחמה שמהווה סיכון, זאת משום ששונים השיקולים הציבוריים מהשיקולים הפרטיים. אחריות המלך והסנהדרין, או מנהיגי הציבור לגורל אזרחיהם היא המתירה להם לסכן את הציבור ואף לקפח את חייהם של אנשים בשם המלחמה. אם המלך סבור שמצבה הכלכלי של האומה מחייב יציאה למלחמה, או שיחסי החוץ של המדינה דורשים יציאה למלחמה לשם האדרת כבודו, הסמכות בידינו לעשות זאת.